

اشاره:

اثری که حاوی شاخه‌های زرین دانش بشری باشد دایرةالمعارف یا دانشنامه نامیده می‌شود، که علاوه بر صحت و جامعیت، می‌تواند به عنوان مرجعی معتبر دانش و اطلاعات موجه را در دسترس مخاطبان قرار دهد. با توجه به نقش اساسی انتقال معارف اسلامی در رشد و گسترش فرهنگ دینی اسلام، اهمیت وجود اثری جامع امری غیرقابل تردید است تأمین این هدف تنها به وسیله دایرةالمعارفی در علوم عقلی اسلامی صورت می‌گیرد که در مهد اسلام به نگارش درآمده باشد. در راستای تحقق این هدف به همت آیت‌الله مصباح تهیه دایرةالمعارف شخصی علوم عقلی اسلامی، در دستور کار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته قرار گرفت. نوشته حاضر گزارشی است از نحوه‌ی تأسیس و فعالیت‌های انجام شده در مرکز پژوهشی دایرةالمعارف علوم عقلی اسلامی مؤسسه تا خوانندگان عزیز با یکی دیگر از اثرات ماندگار حضرت علامه آشنا شوند.

نوآوری‌های علامه مصباح قدس سره در دایرةالمعارف علوم عقلی اسلامی

با توجه به نقش اساسی انتقال معارف اسلامی در رشد و گسترش فرهنگ دینی اسلام، اهمیت وجود اثری جامع، که بتواند فرهنگ عظیم اسلامی را بهتر معرفی کند، امری غیرقابل تردید است. به دلیل تأکید اسلام بر ضرورت توسعه دانش و بنای مستقیم و غیرمستقیم معارف اسلامی، بر اندیشه‌های بنیادین و باورهای عمیق عقلی، زیربنای حرکت در جهت معرفی این فرهنگ، نگارش اثری است که معرف اندیشه‌های بنیادین اسلام باشد. تأمین این هدف، تنها به وسیله دایرةالمعارفی در علوم عقلی اسلامی صورت می‌گیرد که در مهد اسلام به نگارش در آمده باشد و به صورت تخصصی و عمیق در حوزه علوم، به

مقدمه

تمایل انسان به دانش اندوزی محدودیت ندارد؛ بنابراین به دلیل گسترش روزافزون علوم، انسان‌ها نیازمند شیوه‌هایی هستند که بتوانند به راحتی به علوم و معارف مختلف دست یابند. توسعه‌ی فرهنگ دایرةالمعارف‌نویسی، بیان‌گر این احساس فراگیر بشری است که برای انتقال بیشتر دانش و فراهم ساختن زمینه‌های پژوهش، یکی از مناسب‌ترین شیوه‌ها، جمع‌آوری علوم گسترده در مجموعه‌هایی مختصر و جامع است.

نماید، از طریق مقالات بتواند به سرنخ‌ها، منابع پژوهش و سرفصل‌های اصلی آن دست پیدا کند.

راهبردها و نوآوری‌ها

راهبردهای مرکز پژوهشی دایرةالمعارف علوم عقلی اسلامی، ویژگی برجسته‌تری نسبت به هدف آن دارد. اهدافی که پیشتر ذکر شد، ممکن است توسط سایر مجموعه‌ها و مراکز پژوهشی نیز دنبال شود؛ اما شیوه‌های نیل به این اهداف، معمولاً در هر مجموعه‌ای اختصاصی و انحصاری است. راهبردها و شیوه‌ها در این مرکز، بر اساس هدایت و تحت نظارت شخص علامه، با دقت و تیزبینی‌های علمی و سخت‌گیری‌های ایشان در امور پژوهشی ایجاد شده و روش منحصر به فرد و ویژه‌ای را رقم زده است. بر همین اساس، این مرکز از نظر شیوه‌ی پژوهش، نظیری نداشته و راهبردها و پژوهش‌های حاصل از آن را متفاوت از سایر مراکز پژوهشی کرده است. از جمله ویژگی‌هایی که می‌توان به آن اشاره نمود، بلندمدت بودن زمان پروژه، استحکام مطالب، استفاده از تجربه‌های دیگران، ترسیم نقشه علوم و استفاده از فن‌آوری روز پژوهشی در تمامی مراحل پروژه است.

بلند مدت

برای نیل به اهداف و تأمین انگیزه نگارش دایرةالمعارف‌ها، طرح این پروژه بلندمدت و به دور از عجله ترسیم شده است؛ به نحوی که می‌توان ادعا کرد، در کشور یا جهان اسلام، پروژه پژوهشی با این حجم بالا و مدت طولانی وجود ندارد. یکی از موانع انجام کارهای بلندمدت این است که، این سؤال مطرح می‌شود که قرار است کار به نام چه کسی تمام شود؟ علامه مصباح در این باره می‌فرمودند: «در این کار عجله نکنید، بنا نیست دایرةالمعارف‌هایی که قرار است در این مرکز نوشته شود، به عمر ماها بیرون بیاید، این پروژه‌های ۵۰ الی ۱۰۰ ساله است.»^۲ ایشان فقط اهداف این کار را در نظر داشته و به این پرسش‌ها و افکار توجه نمی‌کردند؛ به زیرمجموعه‌های مرکز نیز این نکته را بازگو می‌نمودند که به دلیل دیرزمانی کار، هم باید اخلاص داشته باشید و هم استقامت!

این دو ویژگی برای به اتمام رسیدن کار، امری ضروری است. داشتن اخلاص به این معناست که کار باید به گونه‌ای در نظر گرفته شود که چه بسا اعتبار دنیوی نداشته و نباید انتظار داشت، این اثر به نام ما تمام شود، زیرا ممکن است کاری را کسی پایه‌گذاری کند اما به نام شخص دیگری تمام شود. استقامت نیز به سبب طولانی بودن زمان کار و دیربازده بودن آن ممکن است افراد در میانه راه خسته شوند و یا عمر یک انسان برای آن کافی نباشد و چندین نسل باید در این مسیر تلاش کنند تا به آن نتیجه برسند.

در این رابطه حضرت علامه به رمزگشایی خط میخی اشاره

جمع‌آوری و تنظیم حاصل‌اندیشه‌های عالمان بزرگ اسلامی در طول تاریخ بپردازد.

اثری که حاوی شاخه‌های زرین دانش بشری باشد، دایرةالمعارف^۱ یا دانشنامه نامیده می‌شود، که علاوه بر صحت و جامعیت، می‌تواند به عنوان مرجعی معتبر دانش و اطلاعات موجود را در دسترس مخاطبان قرار دهد. در واقع دایرةالمعارف، اثر مرجعی است که اطلاعات جامعی را در مورد همه شاخه‌های دانش عرضه می‌کند و یا به صورت جامع به شاخه خاصی از دانش اختصاص دارد. به‌طور کلی هدف دایرةالمعارف، جستجوی علوم و اطلاعات پراکنده در جهان، گردآوری و انسجام بخشی علوم و عرضه آن‌ها به علاقمندان و مخاطبان است. دایرةالمعارف‌نویسی کاری است توصیفی و واقع‌نگارانه که اطلاعات آن موثق و بدون شاخ و برگ (تجزیه و تحلیل) است و به حفظیات و فرضیات استناد نمی‌کند، بلکه از منابع دست اول و بدون پیش‌داوری، آخرین داده‌های یک دانش را ثبت و ضبط می‌نماید.^۲

به دانش‌هایی که مرتبط با حوزه‌ی معارف اسلامی باشد علوم عقلی اسلامی گویند، که با روش عقلانی به بررسی مباحث می‌پردازد؛ از مصادیق علوم عقلی اسلامی می‌توان به علمی همچون منطق، فلسفه، کلام، عرفان و بخش‌هایی از علم اصول و زیرشاخه‌های آن اشاره نمود.

بر اساس آنچه ذکر شد و در راستای اهداف پژوهش متعالی، تهیه دایرةالمعارف تخصصی علوم عقلی اسلامی، در دستور کار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره) و ریاست گران‌سنگ و ارزشمند آن علامه فرزانه آیت‌الله مصباح یزدی رحمته‌الله قرار گرفت و در سال ۱۳۸۰ شمسی به طور رسمی آغاز به کار نمود. در واقع مرکز پژوهشی دایرةالمعارف علوم عقلی اسلامی، نمونه‌ی کاملی از نگاه عمیق، گسترده، جامع، با‌همتی بلند، اهداف بزرگ، استقامت علمی و اخلاص حضرت استاد در امر پژوهش است. نوشته حاضر، با جستجو در اهداف و ویژگی‌های این مرکز پژوهشی، به دنبال فهم ایده اصلی حضرت استاد در تأسیس و ایجاد آن است.

اهداف تدوین دایرةالمعارف

هدف مرکز پژوهشی دایرةالمعارف علوم عقلی اسلامی، از تدوین دایرةالمعارف در علوم عقلی اسلامی، دست یافتن به دو امر است؛ هدف اول، مخاطبین در زمانی کوتاه گزارش دقیق، جامع و گویایی از مبانی عقلی و خردورانه معارف اسلامی را بدست بیاورند؛ البته این مخاطبین تنها شامل افراد متخصص در این علوم نمی‌باشد، بلکه شامل آشنایان و علاقه‌مندان به این علوم نیز است. هدف دوم، این است که پژوهش‌گران سرنخ‌های زمینه‌ی تحقیق را در موضوعات مرتبط بدست بیاورند؛ یعنی اگر پژوهش‌گری بخواهد راجع به یکی از موضوعاتی که در این دایرةالمعارف‌ها است، تحقیق

توسعه‌ی فرهنگ دایرةالمعارف‌نویسی، بیان‌گر این احساس فراگیر بشری است که برای انتقال بیشتر دانش و فراهم ساختن زمینه‌های پژوهش، یکی از مناسب‌ترین شیوه‌ها، جمع‌آوری علوم گسترده در مجموعه‌هایی مختصر و جامع است.

زیرا احیاگر اخلاق در دنیای غرب بود و از امتیازات نظریه اخلاقی کانت بر خلاف سایر فیلسوفان غربی، جدی گرفتن بحث نیت بود. لذا برخی ایده‌ها و روش‌های مفید را علامه از غربی‌ها احیا کردند؛ چنان‌چه در کتاب آموزش فلسفه، ایشان همین بحث را مطرح کردند: «اطلبوا العلم ولو بالصین»، «اطلبوا العلم ولو بخوض اللجج (فرو رفتن در اعماق دریاها) و سفک المهبج (خون قلب ریخته شود یعنی در راه علم شهید شوید)».

البته مهم این است که این تعالیم و شیوه‌ها، در جهت اهداف الهی قرار گیرد. ممکن است شیوه یا فکری در شخصی وجود داشته باشد که برای او فایده ندارد اما دیگران را در مسیر حق قرار دهد: «و رب حامل فقه الی من هو افقه منه» و چه بسا افرادی که فقه، حکمت و یا حقیقتی را حمل و حفظ می‌کنند، بعد به اشخاصی منتقل می‌نمایند که از خود آن‌ها داناتر و برای آن‌ها مفیدتر است. ایشان در مورد دایره‌المعارف و اتخاذ بهترین و دقیق‌ترین شیوه‌ها این نکات را همواره تذکر می‌دادند.

گام به گام بودن

هرچند این اثر پژوهشی، در اصل ۱۵۰الی ۱۰۰ ساله تعریف شده بود، اما حضرت استاد آن را گامی در نظر گرفته بودند که، خروجی و اثر کار در زمان کوتاه و به صورت مرحله‌ای به نتیجه برسد و به صورت مستقل بتوان از آن‌ها استفاده کرد. پس این سؤال که گاهی از طرف افراد مختلف پرسیده می‌شد مبنی بر این که: «آیا ممکن است برای یک پروژه‌ی صدساله، زمانی فرا برسد که در میانه راه رها شود و هرگز تکمیل نشود و نتیجه زحمات و هزینه‌ها از بین برود؟» نایب‌جا بود؛ چرا که کار به شیوه‌ای فزاینده‌ی شده بود که هر مرحله‌ای از پژوهش، اولاً در زمانی کم و بیش کوتاه به نتیجه برسد و در ضمن آن مرحله، دارای نتیجه علمی مستقل باشد.

اولین گامی که حضرت علامه برای مرکز پژوهش دایره‌المعارف تعریف کردند مشخص شدن جایگاه اصطلاحات علوم عقلی (ساخت اصطلاح نامه درختی از هر علم) بود، که با گذشت ۲۰سال از شروع، نقشه علمی اکثر رشته‌های علوم عقلی اسلامی ترسیم شد و این در واقع اولین مرحله‌ای بود که برای این مرکز تعریف گردید و به انجام رسید.

از همان ابتدا در صحبت‌های ایشان و در همایش‌های سالیانه‌ای که برای دایره‌المعارف برگزار می‌گردید، ایشان زمینه‌های اولیه فکری خود و شیوه کار را با مثال تبیین می‌نمودند؛ مثال‌هایی مانند مفهوم ذاتی یا مفهوم علیت؛ که باید همه تعاریف این اصطلاحات در علوم مختلف، با هم ملاحظه و جایگاه آن ترسیم می‌گردید؛ زیرا اولاً زمینه را برای نگارش مقالات فراهم کند و به علاوه این مقالات دقیق نوشته شوند و از حیث مدخل‌شناسی بدانیم هر اصطلاحی در چه جایگاهی قرار دارد. لذا از اساسی‌ترین کارهایی که در این مرکز انجام شد، این بود که از طریق تنظیم اصطلاح‌نامه، نقشه جامع هر علمی تعیین شود. این نگاه عمیق و دقت علمی را از کمتر کسی سراغ داریم؛ این که با نظری همه جانبه و گسترده اهداف را به صورت زنجیره‌ای، به گونه‌ای بهم متصل کند که هر کدام به نحو جداگانه، هدف مستقل باشد و هم گامی در راستای تحقق هدف اصلی برداشته شود؛ به علاوه این که هر یک از این اهداف آن قدر ارزشمند باشد که عمر طولانی و فرانسلی برای تحقق آن صرف شود.

ترسیم درخت واژه‌ی علوم

مشخص شدن جایگاه علوم و موضوعات علوم و ارتباط آن‌ها با یکدیگر اولین

می‌نمایند، ایشان ذکر می‌کنند که چند نسل زبان‌شناس برای رمزگشایی وقت صرف می‌کنند تا به نتیجه رسیده و رموز آن کشف و شناخته شود. لازمه کار طولانی، داشتن اهداف و انگیزه‌های جدی و محکم برای انجام آن است؛ تا انگیزه کار ارزشمند نباشد، در این مسیر زمان صرف نخواهد شد.

استحکام علمی

حضرت علامه مصباح یزدی زمانی که ایده خود را در مورد پژوهش در حوزه علوم عقلی اسلامی ترسیم می‌نمودند، محکم‌ترین و مستندترین اثری که ممکن است از یک مجموعه‌ی پژوهشی استخراج کرد را در نظر می‌گرفتند، یعنی نگارش دایره‌المعارف. از این‌رو، ایشان بررسی دایره‌المعارف‌های موجود در جهان را از حیث نکات قوت و ضعف در دستور کار قرار داده و فرمودند: «در این اثر از نکات قوت دیگر مجموعه‌ها استفاده و تلاش گردد از نکات ضعف آن‌ها پرهیز شود.»

یک دایره‌المعارف لازم است که، برای راهنمایی پژوهش‌گران دارای احاطه علمی کامل باشد. همچنین در دنیا مرسوم است که مقالات دایره‌المعارف معمولاً توسط کسانی نوشته شود که در یک موضوع خاص، عمر خود را صرف کرده‌اند. علامه در این باب مثال می‌زند که: «شخصی در غرب، تصمیم می‌گیرد تا در مورد ارسطو تحقیق کند، این فرد به ذهنش رسید که برای تحقیق در مورد ارسطو، نه تنها باید زبان یونانی را بشناسد، بلکه باید با فرهنگ یونان نیز آشنا شود و آن را درک کند همچنین فرهنگ قدیم آن‌جا را نیز بشناسد. لذا طرح تحقیق تاریخی عمیقی را، برنامه‌ریزی کرد و سفر چندین ساله به یونان داشت؛ مدت‌های طولانی در آن‌جا ماند تا فرهنگ قدیم یونان را بشناسد. در غرب چنین کسانی با اهداف بلند هستند و شما نیز در این مرکز باید چنین باشید.»

این وسعت نظر و نگاه آزاد، نکته ویژه‌ای در شخصیت حضرت علامه است؛ علی‌رغم تبلیغات غلطی که برخی چه در زمان حیات ایشان و چه حتی بعد از رحلت ایشان، مطرح می‌کنند، ایشان در گرفتن راه و روش درست و حتی مطلب حق وسعت نظر داشتند؛ همچنان که از معارف اسلام نیز بدست می‌آید، مهم نیست که از کجا و چه کسی است؟ شرقی است یا غربی؟ مسلمان است یا غیرمسلمان؟ اگر شیوه یا حرف درستی است باید از او یادگرفته شود، هر چند فکر و اهداف وی باطل و ناصحیح باشد. لذا ایشان همیشه از حرف یا ایده درست تمجید می‌کردند؛ به عنوان مثال از کانت در عین حال که نقد جدی بر او داشتند، از ایشان تمجید نیز می‌کردند

همچنین فلسفه‌های مضاف نیز به همین نحو بود، مثلا در غرب برای فلسفه‌های مضاف، نظام‌هایی تعریف شده بود، اما زمانی که با اصطلاحات اسلامی مرتبط با آن‌ها و مبانی اسلامی سنجیده می‌شد، نیازمند بازنگری بود که برخی را خود علامه مصباح ترسیم کرده بودند که در جلسات شورای علمی اصلاح شد.

و نوع سوم: علمی که اصلا نقشه‌ای برای آن‌ها ترسیم نشده بود، مثل عرفان ادبی؛ اصلا عنوان و رشته علمی و سرفصل‌های عرفان ادبی از ابداعات همین مرکز است؛ قبلا این علم با عنوان ادبیات عرفانی مشهور بود، یعنی شعر عرفانی و توضیحاتی که برای تک‌تک واژگان ادبی در شرح این کتاب‌ها، ذکر می‌گردید. بر اساس سرفصل‌های اصلی و ارتباط تمام اصطلاحات با سرفصل‌ها، نقشه علمی عرفان ادبی ترسیم و نشان داد که عرفان ادبی یک رشته است و صرف ادبیات عرفانی نیست.

فلسفه دین و فرق کلامی نیز این چنین بود؛ دسته بندی‌های متفرقی داشتند، اما شکل نظام‌واره آن در این مجموعه انجام شد. زیرساخت (نقشه علوم و اصطلاح نامه آن) اگر هیچ دایره‌المعارفی هم نباشد، برای کارهای پژوهشی مورد نیاز است.

استفاده از تکنولوژی

از همان ابتدا استفاده از تکنولوژی‌های جدید در این مسیر از ایده‌های علامه بود. این مرکز جزو اولین مراکزی بود که در کشور، استفاده از نرم‌افزار و سخت‌افزار لازم در امر پژوهش را در حد بودجه و امکانات به کار گرفت و حضرت استاد اصرار داشتند از جدیدترین فن‌آوری‌های پژوهشی در دنیای امروز استفاده شود.

تمام مراحل انجام کار در این مرکز از طریق نرم‌افزارهای مرتبط، اعم از مراحل پژوهش، آماده‌سازی و استفاده از محصولات صورت گرفته است. این امر باعث صرفه‌جویی در زمان و هزینه محققین و پژوهش‌گران خواهد شد؛ زیرا زمانی که منابع با فاکتورهای مناسب و دقیق در سامانه بارگزاری شده باشد، محققین با اعمال فیلترهای دلخواه در کمترین زمان ممکن به نتایج دقیق دست خواهند یافت. در این مرکز نرم‌افزارهایی طراحی شد که فیش‌ها را تبدیل به کتاب می‌کند و این سامانه‌های دایره‌المعارف‌ساز از نوآوری‌های مرکز است.

گسترده‌گی موضوعات

از دیگر نکات و امتیازات این مرکز، گسترده‌گی موضوعات و تمرکز بر موضوعات مورد نیاز جامعه است. هر رشته‌ای که زمینه کار در آن فراهم بوده، مدنظر قرار گرفته شده است. رشته‌های اصلی دایره‌المعارف علوم عقلی اسلامی، عبارتند از: منطق، فلسفه، کلام و عرفان می‌باشد. با توجه به نیاز کاربردی کردن محتوای علوم عقلی، رشته‌های علوم انسانی

کار برای تحقق اهداف مرکز بود. علوم عقلی اسلامی در عین داشتن محاسن و کمالات، بعضا دارای ابهامات و بهیم ریختگی‌هایی نیز می‌باشد. به عنوان نمونه در رابطه با مفهوم «ذاتی»، اگر بخواهیم بحث عقلی آن را مطرح کنیم، باید معانی ذاتی را بدانیم، اما در کتب علمی، «ذاتی» در جاهای مختلفی مطرح شده است و تا تمامی این معانی را تعریف‌یابی و جمع‌آوری نکنیم، نمی‌توان معنای آن را درست فهم کرد و دچار خلط مطلب از طریق اشتراک لفظی خواهیم شد. همچنین اگر جایگاه سایر عناوین و موضوعات و ارتباط آن‌ها را با سایر عناوین را ندانیم، نمی‌توان مقاله جامعی را ارائه کرد. در نهایت این که وقتی همه علوم عقلی را بررسی و اصطلاحات یکایک آن‌ها بدست آمد، ممکن است یک اصطلاح مرتبط با چند علم باشد، در نتیجه رابطه خود این دانش‌ها با یکدیگر نیز مشخص خواهد شد.

در جریان ترسیم اصطلاح نامه‌ها به سه نوع نقشه نیازمند می‌شویم:

نوع اول: علمی که نقشه‌های اجمالی آن‌ها قبلا وجود داشت و باید بازسازی می‌شد، مانند منطق و فلسفه؛ کتاب اسفار یک نظامی از موضوعات فلسفه اسلامی را در بردارد و یا در علم منطق دسته‌بندی‌هایی است که دارای نظام اولیه می‌باشد.

زمانی که اصطلاحات این علوم از طریق مهم‌ترین کتاب‌های آن استخراج شد، برای ترسیم نقشه آن‌ها ابتدا با نقشه‌های موجود شروع گردید، اما ضمن کار مدام، تغییر و اصلاح انجام شد، چون قرار بود جامع‌ی تمام اصطلاحات مشخص شود و این جامع‌ی دقیق، نقشه علم را تغییر می‌داد. گاهی رده جدیدی ایجاد می‌شد که نقشه موجود را بازسازی می‌کرد.

نوع دوم: علمی که نقشه داشتند، اما از ابهامات و پیچیدگی‌های فراوانی برخوردار بودند، به طوری که وقتی وارد تنظیم اصطلاح‌نامه برای این علم می‌شدیم آن نقشه‌ها قانع کننده نبود و باعث اختلاف در بین شورای علمی می‌گردید، به عنوان مثال عرفان نظری، عرفان عملی و برخی از فلسفه‌های مضاف از این دسته علوم بودند. ابهاماتی که در اصطلاحات و موضوعات عرفان نظری وجود داشت باعث می‌شد چندین بار شورای علمی از متخصصین عرفان نظری تشکیل شود، که این ابهامات موجب اختلاف و منحل شدن شورا می‌گردید. تا این که آرام آرام در طی چندین سال این ابهامات برطرف و گروهی ایجاد شد که توانست اصطلاحات و نقشه عرفان نظری اسلامی را شکل دهند.

حضرت علامه برای معرفت‌شناسی در ضمن کتاب آموزش فلسفه، نقشه ترسیم کرده بودند. سرفصل‌ها و جامع‌ی موضوعات آن بر اساس فلسفه اسلامی تعریف و مشخص شده بود. اما پس از شروع کار، با موضوعات مختلفی که در فلسفه غرب وجود داشت، مواجه شدیم که نقشه قبلی را از یک طرف تکمیل کرد و از طرف دیگر بخش‌هایی از نقشه قبلی را نیز به هم ریخت.

اثری که حاوی شاخه‌های زرین دانش بشری باشد، دایره‌المعارف یا دانشنامه نامیده می‌شود، که علاوه بر صحت و جامعیت، می‌تواند به عنوان مرجعی معتبر دانش و اطلاعات موجود را در دسترس مخاطبان قرار دهد.

□

هدف مرکز پژوهشی

دایره‌المعارف علوم عقلی

اسلامی، از تدوین دایره‌المعارف

در علوم عقلی اسلامی، دست

یافتن به دو امر است؛ هدف

اول، مخاطبین در زمانی کوتاه

گزارش دقیق، جامع و گویایی از

مبانی عقلی و خردورانه معارف

اسلامی را بدست بیاورند؛

هدف دوم، این است که

پژوهش‌گران سرخ‌های زمینه‌ی

تحقیق را در موضوعات مرتبط

بدست بیاورند.

بومی‌سازی آن‌ها مورد بررسی، قرار گرفته است. شیوه‌نامه‌ای که برای این اصطلاح‌نامه نوشته شد، در نوع خود کم‌نظیر و از لحاظ حجم چندین برابر شیوه‌نامه رایج در اصطلاح‌نامه‌های بین‌المللی است.

هر فعالیت پژوهشی و تحقیقاتی، شیوه‌نامه‌ای مختص خود را دارد، که ثمره تجربیات علمی و اصلاحات فراوان است.

اهمیت شیوه‌نامه‌ها از آن جهت است که سبب جلوگیری از یک نواخت بودن تحقیقات و ارائه یک معیار واحد برای پژوهش‌گران و در نتیجه هماهنگ بودن آن‌ها با اهداف مدنظر، می‌باشد. برخی از این شیوه‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌ها عبارتند از: شیوه‌نامه کتاب‌شناسی اجمالی (ثبت مشخصات نشر و...)، شیوه‌نامه استخراج موضوعات برای کتاب‌شناسی تفصیلی، شیوه‌نامه‌شناسایی آثار مشاهیر علوم عقلی اسلامی، شیوه‌نامه توصیف منابع علوم عقلی اسلامی (تهیه فهرست تفصیلی مطالب برای منابع) و نمایه‌سازی توصیف‌ها، شیوه‌نامه چکیده‌نویسی منابع علوم عقلی اسلامی و نمایه‌سازی چکیده‌ها و ... هستند.

در سال‌های اخیر، چندین گروه مختلف شروع به کار کرده‌اند تا اصطلاح‌نامه را بر اساس معیارها، نوآوری‌ها و پژوهش‌های بین‌المللی انجام شده، تدوین و بروزرسانی نمایند. پیش‌نویس این شیوه‌نامه‌ها با مراجعه به معتبرترین منابع و با استفاده از آخرین دستاوردهای موجود در هر یک از آن‌ها تهیه گردیده است. این پیش‌نویس‌ها در جلسات متعددی با حضور کارشناسان بررسی و تصویب گردیده و غالب آن‌ها به تأیید شورای عالی مرکز نیز رسیده است و بعضی از مهم‌ترین آن‌ها در حال تنظیم و آماده‌سازی برای عرضه عمومی می‌باشند. «شیوه‌نامه تولید فنی کتاب» نیز از نیازهای ضروری برای تعریف نظام کتاب‌سازی در دایرةالمعارف‌ها است.

همچنین تدوین این شیوه‌نامه نیز در دستور کار قرار دارد. به عنوان مثال یکی از اهداف اصطلاح‌نامه‌ها هم‌آرایی با نمایه‌ها است، در این جا یک سؤال مطرح می‌شود که آیا در اصطلاح‌نامه با نمایه، باید پیش هم‌آرا یا پس هم‌آرا باشد؟ با ایده‌های کلی که حضرت علامه (رحمه الله) تعریف کرده بودند، این را به اجرا درآورده و در خروجی‌های مرکز مشهود است.

معجم‌های موضوعی کاملاً با اصطلاح‌نامه‌ها مرتبط هستند. این امر از اهداف اولیه اصطلاح‌نامه‌هایی می‌باشد که در بسیاری از مراکز پژوهشی، در حد ایده باقی مانده و هنوز به اجرا درنیامده است و نمونه‌ی روشنی از آن نیز موجود نیست؛ ولی این مرکز سال‌ها پیش آن را محقق نموده است.

رسالت مرکز

ممکن است این سؤال مطرح شود که چرا پژوهشی با این وسعت، دقت و عمق کار طراحی شده است؟ چنانچه برخی اشخاص در طی این سالیان، این سؤال را مطرح کرده‌اند: چرا چنین توری به وسعت اقیانوس پهن شده است؟ جواب این سؤال در انگیزه و ایده اصلی حضرت علامه مصباح یزدی از ایجاد این مرکز نهفته است.

اگر فلسفه وجودی حوزه‌های علمیه را تفقه و آگاهی در دین برای درمان جهالت بشر بدانیم، می‌توان گفت حوزه دارای رسالت جهانی در حوزه معرفت انسان‌ها می‌باشد. وظیفه و رسالت اصلی حوزه «لِظَهْرَةِ عَلِيِّ الدِّينِ كَلِمَةً» است؛ خداوند قرآن را برای یک ملت و مملکت نازل نکرد، بلکه این دین برای همه بشر و یک دین جهانی است؛ در نتیجه این امر وظیفه همه ما را مشخص می‌کند که ما نمی‌توانیم جهانی بیندیشیم، اما محدود و درونی عمل کنیم.

«لِظَهْرَةِ عَلِيِّ الدِّينِ كَلِمَةً» یعنی این کتاب آن قدر توانمند است که بر همه

در گام بعدی دایرةالمعارف‌نویسی قرار گرفت. این فاز با معرفت‌شناسی شروع و سپس، چهار موضوع مهم از رشته‌های علوم انسانی تحت عنوان فلسفه‌های مضاف در دستور کار قرار گرفت، که شامل فلسفه دین، فلسفه اخلاق، فلسفه حقوق و فلسفه سیاسی است.

هریک از این رشته‌ها نیز دارای شاخه‌هایی بود، مانند عرفان، که شامل عرفان نظری، عرفان عملی و عرفان ادبی است؛ به عنوان مثال در منطق بیشتر شاهد وسعت نظر علامه در پژوهش‌ها می‌باشیم. ایشان فرمودند علاوه بر منطق قدیم، باید منطق‌های جدید نیز بررسی شوند و نمی‌توان آن‌ها را ندیده گرفت. گاهی که از سختی کار و نگرانی برخی محققین از وسعت کار، نزد علامه بازگو می‌شد، هرگز رضایت ندادند که دقت و وسعت کار کمتر شود، تا نتیجه زودتر حاصل گردد. به عنوان مثال، فلسفه اسلامی متأثر از فلسفه ارسطو و یونان قدیم است؛ اما فهم فلسفه ارسطو بر اساس متون اصلی و اولیه آن بسیار سخت و محقق در کشور، در این زمینه بسیار کم است. در حوزه و دانشگاه کسانی که منطق ارسطو را از متون اولیه آن بفهمند بسیار نادر هستند. همچنین در برابر منطق ارسطو، منطق رواقی - مگاری می‌باشد؛ در کشور، کسی که در این زمینه تخصص داشته باشد و بتواند سرپرستی کار را قبول کند، یافت نشد؛ اما با این حال زمانی که این مسئله خدمت علامه مصباح عرض شد، از این کار معذور و معاف نکردند، لذا کار دنبال گردید. در دنیا یک کتاب کامل و دقیق در این زمینه وجود داشت که ترجمه شد و در اختیار محققین مرکز قرار گرفت و تا جایی پیش رفت که در حال حاضر نقشه جامع اصطلاحات منطق رواقی - مگاری ترسیم گردید، سپس معجم موضوعی آن تهیه شد، که این کار بی‌سابقه‌ای بود.

در مورد کلام نیز لازم است، توضیح داده شود که با توجه به مجموعه ارزشمند موسسه امام صادق (علیه السلام) که تحت نظر حضرت آیت‌الله العظمی سبحانی اداره می‌شود، و متکفل مقاله‌نویسی در موضوعات کلامی هستند، برای جلوگیری از موازی کاری، مقاله‌نویسی در موضوع کلام، در اولویت مرکز نیست. اما زیرساخت‌های آن مانند نقشه اصطلاحات و مدخل‌شناسی که مورد استفاده محققین است، در مرکز آماده شده است.

تدوین شیوه‌نامه اختصاصی

اصطلاح‌نامه با اهدافی که حضرت استاد تعریف کرده بودند، با آن چه در سطح بین‌المللی اصطلاح‌نامه یا Thesaurus نامیده می‌شود، در معنا و شکل رایج آن و حتی اهدافی که دنبال می‌کند، متفاوت بود.

اصطلاح‌نامه‌های رایج، مسبب و ایجادکننده زمینه برای ترسیم نقشه علوم و طبقه‌بندی اصطلاحات و موضوعات آن‌ها می‌باشد. نظام و ساختار اولیه اصطلاح‌نامه‌ها حفظ شده است. اما با توجه به اهداف مرکز، تکمیل و

محدودیت‌هایی مانند بودجه و... مانع از گستردگی فعالیت‌های مد نظر است. این زیرساخت‌ها در اختیار عموم محققین و پژوهش‌گران قرار گرفته است، و در حال حاضر سه دایرةالمعارف در دست اجرا است: دایرةالمعارف منطق، عرفان نظری و فلسفه سیاسی.

برگزاری دوره‌های آموزشی و پژوهشی پیشرفته عرفان اسلامی در مرکز، با حدود هشتاد واحد درسی در هر دوره که شامل: حکمت متعالیه، عرفان نظری، عرفان عملی، عرفان ادبی، عرفان تطبیقی، معرفت‌شناسی، فلسفه عرفان و مبانی عرفان است که در حد دکترای پیوسته، با پیش‌بینی همه ابعاد لازم در عرفان اسلامی و با کنترل دقیق از جهت رعایت کامل موازین عقلی و شریعت (کتاب، سنت و عقل) می‌باشد، از آموری بی‌سابقه در حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌های کشور به شمار می‌آید که در این مرکز، برگزار شده و حدود شصت فارغ‌التحصیل داشته است.

دوره تربیت محقق منطق نیز از دوره‌های آموزشی و پژوهشی این مرکز می‌باشد. با توجه به اهمیت ویژه منطق در معرفت‌شناسی و کمبود جدی متخصص در این رشته علمی، مرکز پژوهشی دایرةالمعارف، پس از شروع به کار فرهنگ‌نامه منطق، به منظور رفع نیازهای پژوهشی خود در صد برآمد تا دوره‌های تخصصی در منطق برگزار کند. براساس اطلاعات موجود، برگزاری دوره منطق نیز - به صورت تخصصی - در حوزه علمیه سابقه نداشته است.

کل این ساختار، ابتکار شخص علامه مصباح (رحمه الله) بوده و ایشان نظام منطقی برای دایرةالمعارف ترسیم کردند، که از کجا شروع و در کجا پایان یابد: ابتدا از نقشه جامع اصطلاحات هر علم، سپس مدخل‌ها از درون آن نقشه جامع بیرون بیاید. مقالات آن با توجه به آن، نقشه نگارش شوند؛ و در هر مرحله ابتکارات و نوآوری‌های بسیاری مشاهده می‌شود. نه این که تمام این مراحل از ابتکارات حضرت علامه باشد، بلکه نگاه دقیق و احاطه ایشان راهنما در کل مسیر بوده است.

در آخرین دعوتی که از ایشان برای همایش سالانه دایرةالمعارف شد، حضرت علامه مأموریت جدیدی را برای مرکز داشتند و فرمودند: (از این به بعد باید یکی از اصلی‌ترین کارهای مرکز، معرفی آثار باشد. به گونه‌ای که پژوهش‌گران جوان در حوزه و دانشگاه با کارهای مرکز و شیوهی استفاده از آن آشنا شوند) ایشان احساس کرده بودند که مرکز به نقطه‌ای رسیده است که محصول گام اول آن قابلیت استفاده عمومی را دارا است. کار به گونه‌ای دقیق برنامه‌ریزی شده بود که با وجود ابزاری که امروز برای پژوهش فراهم شده است، همچنین مساله‌ی زمان، بر کیفیت آن تأثیر منفی نگذاشته است. تاکنون حدود بیش از ۲۰۰ جلد از آثار مرکز مربوط به فاز اول دایرةالمعارف منتشر شده و زیرساخت‌های پژوهشی برای اکثر علوم مهیا و در دسترس پژوهش‌گران قرار گرفته است.

... ما به راهی که آمده‌ایم ایمان داریم.

پی‌نوشت‌ها

encyclopedia .۱

۲. به نقل از پیش‌گفتار دایره المعارف زن ایرانی.

۳. تمامی نقل قول‌ها از حضرت علامه مصباح یزدی (رحمه الله) در این متن، به نقل از حجت‌الاسلام دکتر احمد ابوترابی رئیس مرکز دایرةالمعارف علوم عقلی اسلامی است.

مکاتب دیگر جهان پیروز می‌شود و ظفر می‌یابد و این کار به دست مسلمانان شکل می‌گیرد. اگر رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند «الاسلام یعلو ولا یعلی علیه» این جمله خبریه، به داعی انشاء‌القاء شده است؛ یعنی بر همه شما لازم و واجب است که بکوشید جهانی بیاندیشید و جهانی حرف بزنید. لازمه کار این است که، همه مکاتب جهان را با دقت مطالعه و بررسی نموده، و تا با مکاتب جهان آشنا نشویم، نمی‌توانیم جهانی اظهار نظر کنیم. پس این «لیظهره علی الدین کله» وظیفه و هدف اصلی ماست و باید به این سمت حرکت کنیم و این شدنی است. قرآن به‌عنوان کتابی آسمانی و هدایت‌گر جوامع مختلف بشری، گزاره‌هایی را درباره‌ی رسالت جهانی حوزه‌های علمیه در تبیین و تبلیغ دین، ارائه کرده است.

لذا ایده اصلی حضرت استاد از تأسیس این مرکز، تحقق رسالت جهانی اسلام و حوزه‌های علمیه است؛ که همان فراهم آوردن زمینه‌های آشنایی جهانیان با معارف ناب اسلامی به ویژه علوم انسانی اسلامی، از طریق تبیین مبانی عقلی علوم اسلامی و با زبان عقل که زبان مشترک همه فرهنگ‌ها می‌باشد؛ تا از این طریق با معرفی‌های نادرست و احياناً مغرضانه نسبت به معارف اسلامی و مبانی آن مقابله شود و در نتیجه زمینه پژوهش جامع در زمینه‌های تخصصی علوم عقلی اسلامی، برای پژوهش‌گران این عرصه، از طریق ارائه مقالات دایرةالمعارفی ایجاد شود.

این دایرةالمعارف‌ها چون عقلانی تدوین شده‌اند و این زبان مشترک بین همه انسان‌ها و ادیان است، لذا هر انسانی، پیرو هر دین و عقیده‌ای که باشد، می‌تواند به آن مراجعه و از آن استفاده کند و با مطالعه آن تعارض و عنادی به او دست ندهد. زیرا کاملاً بی‌طرفانه اما عقلانی است. اگر تدوین این دایرةالمعارف‌ها تنها بر اساس معارف دینی و اسلامی بود، فقط برای مسلمانان مورد استفاده قرار می‌گرفت، اما چون زبان عقلی است که مشترک میان همه انسان‌هاست، همه فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و جوامع می‌توانند از آن استفاده کنند و معارف دین اسلام را از طریق مبانی آن بشناسند.

از آن‌جا که این مرکز به حوزه علمیه قم، که مهد اسلام و تشیع است، منتسب می‌باشد و حوزه علمیه قم دارای جایگاه شناخته شده در جهان و ادیان است، بنابراین دایرةالمعارف‌ها، خروجی حوزه علمیه قم به حساب خواهد آمد. انتظار می‌رود از طریق این دایرةالمعارف‌ها، مخاطبین با اسلام و تشیع آشنا شوند. براین اساس اگر گزارشی متقن و دقیق ذکر گردد، مورد اعتماد دنیا قرار خواهد گرفت. حضرت علامه می‌فرمودند: «محتوای این مرکز باید به گونه‌ای عرضه شود که اگر یک نفر در آن طرف دنیا خواست از آن استفاده کند، بتواند به راحتی به آن‌ها دست پیدا کند. سایت مرکز باید سایت محتوایی باشد نه خبری؛ به گونه‌ای که تمام آثار مرکز از طریق آن قابل استفاده باشد.»

این رسالت حوزه علمیه قم است که باید به طور قاطع به گزارش‌های نادرستی که در سایر دایرةالمعارف‌ها موجود است، پایان دهد و حقیقت را خود با استدلال عقلی و دقیق بازگو کند. این دایرةالمعارف‌ها، سند معتبری در برابر سندهای نامعتبر است و این رسالت را می‌تواند انجام دهد. پس چون رسالت حوزه‌های علمیه جهانی و گسترده است، حضرت علامه در پی تحقق آن، توری به وسعت اقیانوس طراحی و با الیاف عقلی ساخته تا در انجام رسالت خود کامیاب شود.

راهی که آمده‌ایم...

در تمامی موضوعات مورد نظر، تقریباً زیرساخت‌ها به پایان رسیده و اکنون زمان نگارش مقالات است؛ اما متأسفانه الان که به مرحله برداشت رسیده‌ایم،